

Füzuli BAYAT*Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor**e-mail: fuzulibayat58@gmail.com*

**PROFANDAN QUTSALA, TARİXDƏN MİFƏ
BƏNİ-İSRAİL PEYĞƏMBƏRLƏRİ**

Fuzuli Bayat

**FROM PROFANE TO SACRAL, FROM THE HISTORY
TO THE MYTHS THE PROPHETS OF ISRAEL**

Summary

Although the Jewish religious belief was formed in the temple of Solomon and became a cononic religion, it remained a tribal religion. However, over time, this tribe has become a single God religious, one of the heavenly religions. Islam has played an important role in this transformation. The prophets in the Jewish prophetic books and the knowledge of prophecy differ from the knowledge of the Koranic verses. Hz. David with his son Solomon, who are going to give information about this story on the basis of public traditions are simply the kings of Israel according to the Jewish tradition. In the Koran, both David and Solomon are both king and prophets. The stories about David and Solomon are presented in the Old Testament and in the Koran in a slightly different, slightly different manner. In religious narrations, the main source of the stories about David and Solomon is the Koran, though many subjects have been taken from Siyari-Nabi and Gisasul-al-Anbiya. The authors of the Gisasul al-Anbiya with Siyari-Nabi have read the Torah and Christian religious books and many stories are not from the Koran because they are religious scholars. Specifically, the narrations of David and Solomon are historically characteristic and these stories are loaded with the sign of the Koran. Religious stories (kissa) in folk traditions are indicative of the fact that the Koran is a reference.

In the article the formation of two historic personalities as prophets and the transformation of their religious stories (kissa) into folklore materials are investigated.

Key words: Old Testament, religious story (kissa), religious legend, profane, sacral

Физули Баят

**ИЗ ПРОФАНА ДО САКРАЛА, ИЗ ИСТОРИИ ДО МИФА,
СЫНЫ ПРОРОКОВ ИЗРАИЛЯ**

Резюме

Поверье о почитании Сулеймана в Иудейской религии, несмотря на его формирование, которая привела к канонической религии, так и осталась как родовая религия. Но со временем эта родовая религия превратилась в единобожью, в одну из небесных религий. В этом превращении сыграла большую роль Исламская религия. Знание о пророках и пророчестве в сакральной книге иезуитов отличается от понятий связанных со знаниями в Коране. Опираясь на эти письма мы узнаем, что по народному преданию и сын Присвятого Давуда Сулейман и сам Присвятой Давуд по традициям иезуитов были королями Израиля. А в Коране и Давуд и Сулейман были и королями и пророками. Рассказы (гиссы) о Давуде и Сулеймане как в Ветхом Завете, так представленные в Коране сведения отличаются и немного изменены. В религиозных преданиях основным источником гиссы о Давуде и Сулеймане хоть и являются Коран, но многие темы были взяты из рассказы о пророков. Авторы рассказы о пророков черпали свои знания из христианских религий и Библии, так как они являлись учеными религиоведами, многие истории не были из Корана. Гиссы связанные с Давудом и Сулейманом, в Ветхом Завете в основном имеют исторический характер, тогда, как в Коране эти гиссы носят

назидательную функцию. Гиссы в народных преданиях превратились в фольклор, так как они несли реферансы Корана, поэтому стали показателем назидания и нравочужения.

В статье исследуется сакральность и формирование двух личностей в пророков и превращение гиссов о них в фольклорные материалы.

Ключевые слова: Ветхий Завет, гиссе, религиозное предание, профан, сакральный

Açar sözlər: Əhdi-Ətiq, qissə, dini rəvayət, profan, sakral

a) Yəhudilik və yəhudi peyğəmbərləri. İsrailin rəsmi dini Yəhudilik və ya Musəvilik üç İbrahimi, yaxud da üç səmavi təktanlı dinlərdən biridir. Bu din bir qəbilə inancının rəsmi dinə dönüsməsi, bir qəbilə Tanrısının səmavi bir dinin Tanrısı olmasına qədər böyük bir dəyişiklik keçirmişdir. Ancaq yenə də tək bir xalqın – yəhudilərin dini olaraq qalmışdır. Yəhudilik bunu Tanrıların yer üzündəki evi olan məbədlərinə bərlədurlar. Bütün dini qanunlar, inanc əsasları məhz yəhudi məbədində işlənilib hazırlanmışdır. Məbəd sadəcə dini mərkəz deyildi, həmçinin milli birlik simvolu, Tanrının əhd xalqı və vəd olunmuş torpaqlar ideyasının çıxış nöqtəsi idi. Tövrata görə bu ideya kral Süleyman tərəfindən yəhudilərin Misirdən çıxmasının 480-ci ildönümündə başlayıb e.ə.957-ci ildə inşa edilən Birinci Tapınaq və ya Süleyman məbədi dönmündə işlənilib hazırlanmışdır. Birinci məbəd əski Musəviliyin mərkəzi idi. Əhd sandığı da burada qorunurdu. İlk məbəd e.ə.586-ci ildə Babil xalqı tərəfindən yıxıldı və İkinci məbəd yəhudi ictimai hərəkətinin öndəri olan farisilər/ferisilər zamanı e.ə.515-ci ildə açıldı və o da bizim eramın 70-ci illərində romalılar tərəfindən yıxıldı. Etnik Musəvi dini yəhudiləri sadəcə Tək Allahlılığa çağırmamış, onları başqa xalqlardan ayırmış, Tanrının yer üzərindəki səltənətini qurmaq missiyası ilə yükləmiş və bu missiyanı yerinə yetirəcək Allahın seçilmiş xalqı dərəcəsinə qaldırmışdır. Seçilmişlik ideyası İkinci məbəd dönmündə ortaya çıxdı. Dini inancın farisilərin düşüncə məktəbində yarandı. İkinci məbədin yıxılması ilə farisilərin dini inancını rəbbani yəhudiliyin əsaslarına çevrildi. İbrahimi dinlərin ortaya çıxdığı Fələstin və Ön Asiya xalqları ilk olaraq Bəni-İsrail peyğəmbərlərinin yəhudi dinini yaymaq üçün göstərdikləri səylərlə məhz Kitab-i Müqəddəsin qissələri, daha sonra da Quran qissələri vasitəsi ilə tanış oldular.

Bu yazıda sadəcə Bəni-İsrail peyğəmbərlərindən ata-oğul Hz.Davudla Süleyman qissələrinin zamanla Siyəri-Nəbilərə və Qisas-ı Ənbiyalara mövzu olması, daha dəqiq ifadə ilə yazıdan sözə, dini-tarixi bilgilərdən söyləyici auditoriyasına, icra ortamından özəl məclislərə transformasiyası öyrəniləcəkdir. Araşdırılan Bəni-İsrail peyğəmbərləri Quran referanslıdır, çünki Kitab-i Müqəddəsin¹ peyğəmbərlərə baxışı və peyğəmbər siyahısı ilə Quran-i Kərimin

---

¹Kitab-ı Müqəddəs Əhdi-ətiqlə (əski əhd) Əhdi-cədidin (yeni əhd) kitablarının cəmi olub Xristianlığın əsasını təşkil edir. O, Xristianların qutsal kitabıdır. Kitab-ı Müqəddəsin birinci hissəsi olan Əhdi-ətiq 39 bölmədən və ya kitabdan ibarətdir. Əhdi-ətiqin içində Tövrət və Zəbur da var. Kitab-ı Müqəddəsin ikinci hissəsi Əhdi-cədidir ki, İsanın sağlığında və ya ölümündən sonra həvarilər, Xristian din adamları və alimləri tərəfindən yazılmışdır. O, 27

peyğəmbər anlayışı və peyğəmbər siyahısı üst-üstə düşür. Belə ki, Əhdi-ətiq ənənəsində Hz.Davudla oğlu Hz.Süleyman peyğəmbər deyil, İsrail kralı hesab edildikləri halda, Quranda bu iki şəxs həm kral, həm də peyğəmbər kimi tanınırlar. Hətta dörd qutsal kitabdan biri olan Zəburun Davuda endiyi bilgisi də Quran referanslıdır. Qısaca demək lazımdır ki, Yəhudi dini ənənəsində Qurandan fərqli olaraq peyğəmbərlərin məsum olmaması, Allahın (cc) onları günahlardan qorumaması əsasdır. Bəni-İsrailin peyğəmbər anlayışında vəhy və təbliğ əsasdır. Ona görə də peyğəmbərin əsas funksiyası ilahi kəlamı insanlara dəyişdirmədən, olduğu kimi, əksiksiz təbliğ etməkdir və yəhudilikdə peyğəmbərlik sadəcə Tanrıdan mesajlar almaqla bitməyib, həm də bu mesajları ümmətə təbliğ etməkdir. Bu isə Yaradan tərəfindən müəyyən bir vəzifə ilə yüklənmək deməkdir. Çünki vəhy almaq hələ nübüvvətin özü deyildir. Belə ki, yəhudi anlayışına görə, peyğəmbər sayılmasalar da qəlb gözünün açıq olmasına görə Tanrıdan mesaj alanlar olmuşdur. Ancaq aldığı mesajı insanlara təbliğ etmək vəzifəsi olmadığı üçün onlar peyğəmbər hesab edilməzlər (Hasanov 2014: 681).

Peyğəmbər də digər insanlar kimi zina, oğurluq, yalan, əsəbilik və başqa günahlar işləyə bilirlər (Yeremya 23/14, 21; Hezekiel 22/25). Qısacası, ismət sifəti (həm də günah işləmək) istisna olmaqla İslami anlayışdakı peyğəmbərlik özəlliyindən sidq, əmanət, fətanət və təbliğ sifətlərinin yəhudi anlayışda da qəbul gördüyünü demək mümkündür (Hasanov 2014: 681). Həm də peyğəmbərin siyasi lider olması da şərt deyildir. Doğrudur Hz.Musadan Samuelə qədər olan peyğəmbərlər siyasi lider olsalar da, sonrakılar sadəcə peyğəmbərdirlər (Kaufmann 1977: 450). Ancaq burada Kitab-i Müqəddəsə yəhudi dini ənənəsi arasında bəzi fərqlər də vardır. Məsələn, Kitab-i Müqəddəs Hz.Musadan öncəki peyğəmbərlər haqqında geniş məlumat versə də yəhudi anlayışına görə vəhy almaq peyğəmbər olmaq üçün kifayət etmədiyindən Kitab-i Müqəddəsdə ilk peyğəmbər olan Adəm Tanrı ilə danışmasına, vəhylər almasına (Təqvin 2/16-17, 3/9), oğlu Kain/Qabil ilə Tanrı arasındakı danışığa (Təqvin 4/6, 9 və davamı), Nuhun Tanrı nəzdində böyük bir lütfə sahib olmasına, Tufandan qurtulmasına və sonra da əmrlər almasına (Təqvin 6/8; 9/4 və davamı) baxmayaraq peyğəmbər hesab edilməzlər.

Qurana görə dörd müqəddəs kitabdan biri olan Zəbur Hz. Davuda verilmişdir. Kitab-i Müqəddəs isə Zəburu Kral Davudun yazdığı ən gözəl dini ilahilər kimi qəbul edir və özəlliklə, Xristian dini ayinlərində xorla bu ilahiləri oxuyurlar. Burada peyğəmbərlik üçün ən bəlgin olan özəllik olan vəhy, yəni Tanrı ilə əlaqə qura bilmək hər bir insan üçün mümkündür düşüncəsidir. Çünki Tanrıdan gələn informasiya könül gözü açıq olan və özündə bəzi üstün qabiliyyətlər tərbiyə və təcrübə etmiş kər kəs üçün mümkündür, ancaq belə bir qabiliyyət peyğəmbər olmaq üçün kafi deyildir. Peyğəmbər ola bilmək üçün gələn ilahi informasiyanı insanlara təbliğ edə bilməkdir. O baxımdan yəhudilikdə və Əhdi-ətiq ənənəsində bəzi insanlar, hətta Tanrı ilə rabitədə olsalar da, Tanrıdan gələn və özlərinin də

---

bölmədən və ya kitabdan ibarətdir. Xristian din alimlərinə dörd kanonik İncil (Matta, Markos, Luka və Yuhanna) Əhdi-cədidin ilk dörd bölümünü təşkil edir.

öyrəndiyi ilahi mesajı başqalarına təbliğlə vəzifələndirilmədikləri üçün peyğəmbər sayılmazlar. Yuxarıda buna örnək olaraq Adəm, Nuh kimi böyük peyğəmbərləri göstərdik (Bax: Tanyu 1976; Zimmerli 1965; Harman 1995: 127-161; Sınanoğlu 1995; Blenkinsopp 1996; Kreisel 2001; Hasanov 2014: 676-695).

Bəni-İsrail peyğəmbərləri haqqında Kitab-ı Müqəddəs və Quran qissələrində bir çox fərqlər vardır ki, bunların başında birincisi, məqsədin nə olduğu gəlir. Kitabı Müqəddəs tarixi, coğrafi məlumat verməyi, Quran ibrət verməyi, hadisələrdən dərs çıxarmağı əsas almışdır, ikincisi, hər nə qədər Quran qissələrinin bir çoxu ilə Kitabı Müqəddəsdəki qissələr arasında məzmunca, formaca oxşarlıq varsa da, əsas vurğu, anlatım biçimi, srtuktur və məzmun baxımından çox dərin fərqlərin olmasıdır (Gündüz 1998: 75; Şengül 1998: 169-184; Kılıç 1994: 87-98). O baxımdan Kitabı Müqəddəsdəki oxşar qissələr Quran qissələrinin şəkillənməsində əsaslı rol oynamışdır fikri də doğru deyildir. Əsas qaynaq ilahi mənşəli Ön Asiya mətnləri və bu mətnlərin mifləşmiş variantlarıdır.

Burada Bəni-İsrail peyğəmbərləri haqqında olan qissələri anlamaq baxımından bir məsələyə də önəm vermək lazımdır. İlk öncə peyğəmbər qissələrinin çoxu Tövratda verilmişdir¹. Tövrat qissələri ilə Quran qissələri arasında əsas fərqlərdən biri və birincisi Tövratda Allaha (cc) insani sifətlərin, peyğəmbərlərə də İslami nübüvvət anlayışına tərs düşən əxlaqi zəifliklərin və əməllərin, günahların istinad edilməsidir (Şengül 1994: 180-185). Məsələn, Tövratda Cənab Allah, Tufan hadisəsindən sonra (hâşâ) peşmanlıq duymuş və bir daha böylə bir şey etməyəcəyinə söz vermişdir (Təqvin 9/11-17). İsrailoğullarının kralları haqqında Tövratda verilən Talut qissəsində Tanrı Talutu kral etdiyinə peşiman olmuşdur (I. Samuel 15/10-11). Quran-i Kərimdə mütləq güc, mütləq bilgi, mütləq qəzəb sahibi olan Allah (cc) ayələrin hamısında bütün nöqsan sifətlərdən, şirkdən, əhl-i dələlətin hər cür təsvirlərindən tənzih edildimişdir (Bax: Ənbiya 21/22,26; Səffat 37/159-180; Bəqərə 2/116; Nisa 4/171; İsrə 17/43; Rum 30/40) Allah hər şeyi mükəmməl yaratdığı üçün (Bəqərə 2/32; Ali İmran 3/6, 62; Ənam 6/18, 73; Ənfal 8/63; Fetih 48/4, 7) etdiyi hər hansı bir şeyə görə də peşmanlıq duymaz (Şengül 1994: 181). Bundan başqa yuxarıda da deyildiyi kimi Tövrata görə peyğəmbərlər adi insanlar kimi günah işləyir, çirkin əməllər törədirlər. Məsələn, Tövrat qissələrində Hz.Lutun, qövmü həlak olduqdan sonra mağaraya çəkilməsi, orada iki qızı ilə zina etməsi və qızların hamilə qalmaları (Təqvin 19/30-38); Nuhun isə sərxoş olub yatarkən oğlu Hamın onun ayıb yerlərini görməsi və qardaşlarına bunu xəbər verməsi və atalarının açıq qalan ayıb yerini örtmələri (Təqvin 9/20-24), Musanın onu dişləyən bir qarışqaya görə bütün qarışqaları əzib tökməsi və s. kimi bir çox hadisələrin qissədə verilməsi Quranın peyğəmbər qissələri ilə heç bir şəkildə tutuşmur.

---

¹ Müsəlman ənənəsində həm Tövrati, həm də İncillərin pozulduğu haqqında iddialar vardır. Təbii ki, yəhudilər və xristianlar bunu qəti şəkildə inkar edirlər. Ancaq bəzi məlumatlara görə bugünkü Tövratin e.ə. 950-450 illəri arasında yazıldığı, özəlliklə də Babil sürgünü sonrasında yəhudilər arasında unudulmuş olan qutsal kitabın, şifahi izahı ilə birlikdə yenidən yazıldığı diqqətə alınacaq olursa, Tövrat mətnlərindəki formaca və mənaca dəyişdirilməsi bildirilir.

Quran isə peyğəmbərlərin hamısını ən gözəl sifət və özəlliklərlə (Bəqərə 2/130; Ali İmran 3/39, 46; Ənam 6/85, 87-90) tanımaqdadır (Şengül 1994: 183). Çünki peyğəmbər qissələri əxlaqi və tərbiyəvi olduğuna görə inşai (yenidən qurma), insanlıq tarixinin qısa icmalını verdiyinə görə də ixbari (xəbər verici) mahiyyət daşıyır. Bu iki cəhət heç bir zaman hökmünü itirmədiyindən Quranda ümumən təfərrüata varılmamışdır.

Bəni-İsrail peyğəmbərlərinə gəldikdə isə onların əhvalatları Quran enmədən öncə Cahiliyyə ərəblərinə məlum idi. Ancaq Bəni-İsrail peyğəmbərləri və hökmdarları haqqında olan qissələr Cahiliyyə ərəblərini hidayətə çatdırmaq məqsədindən uzaq idi. Bunlar Cahiliyyə ərəbləri üçün nağıldan, əfsanədən, əsərtirdən başqa bir şey deyildi. Kitab-i Müqəddəs də qissələri var-dövlət toplamaq, hökm etmək, eşq macəraları üzərində qurmuşdu. Bəni-İsrail peyğəmbərlərinin qissələri tarixi bioqrafik mahiyyət kəsb edirdi və onlara dini-mifoloji, əxlaqi-irfani anlamı məhz Quran-i Kərim verdi.

Ləhni-Davudi ilə könlüvü qıl xürrəm sən
Ərş baminə gözüm nəğməni tut sülləm sən
Olma qal əhli, qıl əmdəm özüvi əbkəm sən
Kəsb elə elmü ədəb feyzin əgər adəmsən
Fəhm qıl gör ki, nədir musiqiyi musiqar.

(Seyid Əzim Şirvani)

b) Günah işləyən kralla dağların, quşların boyun əydiyi qutsal peyğəmbər. Bütün qissələr, Bəni-İsrail peyğəmbərləri haqqındakı qissələr də daxil olmaqla nəql olunan əhvalatlarla İslam peyğəmbəri Hz.Məhəmmədə və tərəfdarlarına və ən əsası da daha sonrakı nəsillərə ibrət və səbr müjdələməklə bərabər küfrdə olanlara da xəbərdarlıq etməkdədir. Qissələr düşünmək, nəticə çıxartmaq və ibrət almaq üçündür. “Həqiqətən rəsulların qissələrində ağıl sahibləri üçün çox böyük ibrət vardır” (Yusuf 12/111). Bu həqiqəti Cənab Allah təkrarlamaqla ibrəti unutmamağı əmr edir: “(Ya Rəsullullah) peyğəmbərlərin qissələrində sənin qəlbini sağlamaşdıracaq nə varsa, sənə nağıl edirik. Bundan sənə haqq, möminlərə isə öyüd və ibrət gəlmişdir” (Hud 11/120).

İbranicə adı David (yəni ən çox sevilən adam, göz bəbəyi (Harman 1994:)) olan, ancaq Quranda Davud şəklində keçən Bəni-İsrailin kral peyğəmbərinin adı 16 dəfə müxtəlif surələrdə keçməkdədir (Bax. Bəqərə 2/251; Nisa 4/163; Maidə 5/78; Ənam 6/84; İsrə 17/55; Ənbiya 21/78, 79; Nəml 27/15, 16; Səbə 34/10, 13; Sad 38/17, 22, 24, 26). Təbii ki, Davud ərəbcə bir söz deyildir, ibranicənin qismən ərəbcəyə uyğunlaşmış variantıdır.

Davudun qissəsi Quranın Bəqərə və Nəml surələrində həm də oğlu Süleymanla bir yerdə verilmişdir. Quran, Hz.Davudla bağlı ayələrdə ona hökmdarlıqla bərabər elm və hikmətin də verildiyini bildirir (Bəqərə 2/251). Bundan başqa Allah (cc) ona gözəl nitq qabiliyyəti, möhtəşəm səs vermişdir (Sad 38/20). Ancaq Quran Kitab-i Müqəddəsdən fərqli olaraq onun soyundan, boy-buxunundan, fiziki özəlliklərindən, xanımlarından və qardaşlarından bəhs etməz. Uşaqlarından da yalnız Süleyman haqqında məlumat vermişdir (Çinar

2014: 8). Quran qissələrinin əsas funksiyası gələcək nəsillərə ibrətlik əhvalat anlatmaqdır. Şifahi ənənədə də Quranda olmayan bilgilərlə bərabər bir ibrət vardır. Məsələn, bir rəvayətdə deyilir ki: “Davud peyğəmbərin birində deyilənə görə, on iki oğlu oluf, o birində deyilənə görə, iyirmi dörd oğlu oluf. Bir günü namaz qılır, imam durur qabaxda. Sağ çiyinə salavat verir, oğlannarını görür, sola salavat verir, oğlannarını görür. Obşim, qürrələnir bu. Peyğəmbərin heç vaxt Allah yadınan çıxmamalıdı. Səjdədən qalxanda görür oğlannarı qalxmadı. Namaz qılır qurtarır, oğlannarı bir-bir yuyuf dəfn eləmək məqamı gəlir. Axırını yuyanda gözünnən yaş gəlir bunun. Yaş yerə düşməsin deyə Allah-Taala əmr eliyir Həzrət Cəbrayıla ki, yaşı qoyma yerə düşməyə. Orda Həzrət Cəbrayıl naqruskaya düşür, güjə düşür. Yeddinci göydən yaşı qoymur yerə düşməyə. Əlini verir altına. Diir: “Ya Rəbbi, yaş yerə düşsəydi nolajaydı?” Diir: “Qiyamətə qədər yer üzü quru qalajaydı”. Nəysə, diir ki, get Davuda dinən ona bir oğul verəjəm. O, yer üzünün Süleymanı olajax, yaranmışın dilini biləjəh” (Azərbaycan folkloru antologiyası XVI Kitab 2006: 56). Bu rəvayətin başqa bir variantı da Şeytanla Allahın mübahisəsi üzərində qurulmuşdur: “Allah-tala Davud peyğəmbərə o qədər var-variyyət, mərhəmət vermişdi ki. Şeytan Allah-talaya şikayətlənir ki, Davud peyğəmbərə bir belə vermişən deyə səə şükür eliyir. Allah da deyir ki, mən neynəsəm Davud peyğəmbər mənən şükrün kəsmiyəjəh. Deyir: – Onda onun oğlannarın, varın-döylətin əlinnən al, görəh gənə səə şükür eliyirmi? Allahın hökmüynən bunun yeddi oğlu varmış, oğlannarı bir-bir öldühcə, Davud peyğəmbər deyir: – Şükür, Allah, sən vermişən, sən almısan. Var-döyləti də gedir, bütün nəyi varsa, hamısı gedir, canı da xəsdə düşür. Gənə də deyir: – Şükür, Allah, sən vermişən, sən alırsan. Məsləhat sənindi. Allah-Taala deyir: – Gör, buna bu qədər zəlalət verdim, gənə şükrün mənən kəsmədi. Gətirir axır-axırda Süleyman peyğəmbərtək evladı ona qismət eliyir. Deyir, sənən aldıxlarımı Süleyman peyğəmbərin vasitəsiynən səə verəjəm” (Folklor da bir tarixdir. II Kitab 2012: 36).

Bu dini rəvayətin başqa bir variantında isə deyilir: “Davud peyğəmbərin on iki oğlu varmış. Bir gün gəlir çox oğlu olan arvadının yanına, deyir: – Ay arvad, Allah-Taalanın bizdə bir amanatı var, onu verək, vermiyəh? Deyif: – Əşi, nə danışırısan, Allahın amanatını verməməhmi olar? Davud peyğəmbər oğlannarına deyir ki, durun gedəh filan düzdə namaz qılax. Gedillər. Az gedillər, çox gedillər, var gedillər, yox gedillər. Kişi qabaxda, oğlannarı dalda namaz qılıllar. Bir rükət, iki rükət namaz qılıf başdarını yerə qoyullar, ikisində elə, üçüncü belə... Başdarı qalif yerdə. Kişidən başqa hamısı ölür. Kişi qayıtdı getdi evə. Dedi: – Arvad, Allahın amanatını verdim, gəldim. Arvad dedi: – Əşi, bəlkə ağladın? Dedi: – Yox, mən ağlamadım, ciyar ağladı. Gözümnən yaş giləsi düşdü öz-özünə. Allah onnarın yerinə Süleyman peyğəmbəri verdi Davud peyğəmbərə. O da onnarın ömrünü yaşadı” (Folklor da bir tarixdir. I Kitab 2012: 51-52).

Hər üç dini rəvayətdə Davudun səbri və şükründə sabit olduğu yoxlanmaqla bərabər Allahın (cc) Süleyman peyğəmbərə bütün ölən qardaşlarının özəlliyini verdiyi bildirilir. Dini rəvayətlərin mesajı Quranın düşüncəsi ilə eynidir.

Buna baxmayaraq dini rəvayətlərdə Davud haqqında verilən bilgiler daha çox Əhdi-ətiq qaynaqlıdır, ancaq ciddi müsəlman redaktəsindən keçirilmişdir. “1924-1925-ci illərdə Abşeron yarımadasının Mərdəkan və Şağan kəndlərində nağıl toplayarkən 62 yaşlı Məmməd Rəsul Şeydabəy oğluna təsadüf etdim. Bu nağılçı yarısavadlı olsa da, Quranın bəzi surələrini əzbər bildiyinə görə ona molla Rəsul deyərdilər... məclisdə Yusif və Züleyxadan, İskəndər Zülqərneyndən, Xıdır İlyasdan bəhs edərdi... Məmməd Rəsul xüsusi bir ləzzətlə Davud peyğəmbərin səsindən quşların qanad saxladığını və onun Qurandan bir surə oxuyarkən bütün quşların səslərini kəsb onu dinlədiyini həvəslə hekayə edərdi. Maraqlı burasıdır ki, yalnız bunları deyil, hətta İslamdan çox-çox əvvəlki dövrlərdə yaşamış əfsanə qəhrəmanlarını da müsəlmanlaşdırırdı” (Zeynalli 2005: 15).

Təbii ki, Davud haqqındakı dini rəvayət və nağıllar yazılı qaynaqlardan şifahi icra ortamına gətirilərkən bir çox dəyişikliyə məruz qalmışdır ki, bunu yazının təkrar sözə çevrilməsi prosesi kimi dəyərləndirmək olar: “Davud peyğəmbərin yetmiş iki metrə boyu oluf. Çöldə-bayırda yaşayırmış heylə. Bir gün Allah-Taala Həzrət Cəbrayıl diir ki, get u Davuda dinən ayıfdı, özünə bir dəyədən-zaddan qayırsın. Diir: “Ya Davud, özə ayandı da, Allah-Taala həzrətdəri məni yanaa göndərdiy”. Diyir: “Məə neçə il ömür verif?” Diir: “Üç yüz il”. Diir: “Üç yüz il nədi ki, onnan ötrü bir də zəhmət çəkim özümə bir daldanacax qayıram”. Qayıdıf diir: “Ya Rəbbi, özə ayandı Davudun sözdəri”. Diir: “Get una dinən ki, dörd yüz il də üsdünə qoydum. Yeddi yüz il oldu onun ömrü, amma ayıfdı, özünə bir yer qayırsın”. Gəlif diir: “Ya Davud, Allah-Taala həzrətdəri buyurdu ki, onun ömrünü yeddi yüz il elədim. Özünə bir yer qayırsın”. Diir: “Baş üstə”. Bir dəyə qayırrı, diir, qayış balağınnan yuxarısı dəyəən içində, ordan aşağısı qalíf çöldə. Belə bir peyğəmbər oluf Davud” (Azərbaycan folkloru antologiyası XVI Kitab 2006: 56-57).

“Musadan sonra tanınmış İsrailoğullarının başlarına gələnləri görmədinmi? Onlar öz peyğəmbərlərinə: “Bizə bir hökmdar göndər ki, (onun köməyi ilə) Allah yolunda savaşağ” dedilər. O da “sizə savaş əmri olduqda bəlkə vuruşmadınız?” dedi. Onlar cavabında “Yurdlarımızdan çıxarıldığımızıza, uşaqlarımızdan ayrıldığımızıza görə nədən Allah yolunda savaşımaq ki?” dedilər. Ancaq onlara savaşımaq vacib olduğu vaxt, içərilərindən az bir qismi müstəsna olmaqla hamısı dönüb qaçdılar. Allah zalımları bilir” (Bəqərə 2/246).

Davudun Filistinlilərin nəhəng savaşı olan Calutla döyüşü qissəsi həm Tanahda, həm Əhdi-ətiqdə, həm də Quranda verilmişdir və aralarında bəzi önəmli fərqlər vardır. Bu fərq ikinci modelləşdirici sistem olan dillə və dilin təməlində duran mədəniyyətlə bağlıdır. Quranda Davudun qissəsi aşağıdakı kimidir: “Talut qoşunla birlikdə döyüşə yola düşdükdə əsgərlərinə dedi: “Allah sizi bir çayla imtahan edəcək. Kim ondan içsə, məndən deyildir. Bir ovuc götürən istisna olmaqla, kim ondan dadmasa, o, məndəndir”. Onların az bir qismi istisna olmaqla hamısı ondan su içdilər. Talut onunla olan möminlərlə birlikdə çayı keçdikdən sonra bəziləri dedilər: “Bu gün bizim Caluta və onun qoşununa gücümüz çatmayacaq”. Allahla qarşılaşacaqlarını yəqin bilənlər isə dedilər: “Neçə-neçə az

sayılı dəstələr Allahın izni ilə çox sayılı dəstələrə qalib gəlmişdir!” Allah səbir edənlərlədir”. “Onlar Calutun və onun qoşununun qarşısına çıxdıqda dedilər: “Ey Rəbbimiz! Bizə səbir ver, qədəmlərimizi möhkəmlət və kafir qövmə qələbə çalmaqda bizə kömək et!” “Möminlər Allahın izni ilə onları darmadağın etdilər. Davud Calutu öldürdü. Allah ona hökmranlıq və hikmət verdi, ona istədiyini öyrətdi. Əgər Allah insanların bəzilərini digərləri ilə dəf etməsəydi, yer üzü fəsada uğrayardı. Lakin Allah aləmlərə qarşı lütfkardır” (Bəqərə 2/249-251).

Quranda Davudun Caluta necə qalib gəldiyi təfərrüatı ilə anlatılmışdır. Bəqərə surəsindəki qissənin xülasəsi belədir ki: İsrailoğulları Caluta qarşı vuruşmaq istəyərək peyğəmbərlərindən bir kral istəmiş Allah da onlara Talutu kral olaraq göndərmişdir. Bu dəfə də döyüşməmək üçün bəhanə axtararaq Allahın onlar üçün seçdiyi kralı – Talutu bəyənmiş və savaşımaqdan imtina etmişdilər. Talutla bərabər bir ovuc insan isə savaşımaq üçün yola çıxmışdı.

“Və Talut ordusu ilə hərəkət etdiyi zaman dedi ki: “Baxın, Allah bizi bir çayla sınayacaq; kim ondan içərsə, məndən deyil, kim də ondan dadmazsa məndəndir; ancaq bir ovuc içən bundan müstəsna...” (Bəqərə 2/249). Ayələrdən anlayırıq ki, döyüşə çıxanlardan bir qrupu o sudan içərək çayı keçə bilməmiş, bir az içən və ya heç içməyənlər isə keçmişdir. Keçənlərdən də bəziləri bəhanə gətirərək yorulduqlarını və bunun üçün də Calutla savaşa bilməyəcəklərini söyləyərək döyüşməkdən imtina etmişdilər. Nəhayət “Allaha qovuşacaqlarına inanmayanlar da dedilər ki: “Sayca az olan nə qədər topluluq Allahın izni ilə sayca çox olan topluluğa qalib gəlmişdir. Çünki Allah israr edənlərlə bərabərdir. Onlar Calut və ordusu ilə qarşı-qarşıya gəldikləri zaman “Ey Rəbbimiz! Bizə səbr və dizimizə qüvvət ver, və kafir qövmə qarşı bizə yardım et” deyərək dua etdilər. Nəhayət, Allahın izni ilə onları məğlub etdilər və Davud Calutu öldürdü, bundan sonra Allah da Davuda həm hökmdarlıq, həm də ədalətli hökm verə bilmək qabiliyyəti bəxş etdi və dilədiklərini öyrətdi...” (Bəqərə 2/249-251).

Tanah və ya Əhdi-ətiqə görə Golyat (Calut) Fələstinin Qat şəhərindəndir. Fələstinlilər İsrail kralı Saul (Talut) ilə müharibə edirdilər. Golyat da hər gün İsrail əsgərlərini təkbətək döyüşə çağırırdı. Yalnız Davud onun qarşısına çıxdı və onu sapanı ilə öldürdü, qılıncı da başını kəsdi. Sonra onun qollarını kəsib məbədə apardılar (I.Samuel 17/50-51). Çobanlıqla məşğul olan və soylu bir ailədən gəlməyən Davud 20 yaşlarında İsrail kralı Saulun (Talut) yanında qalır. Buna baxmayaraq onun zamanında yaşayan Samuel peyğəmbər Davudu daha öncədən kral və peyğəmbər kimi məşh etmişdir. Tövrat mətnlərində adı Smahel kimi yazılan bu peyğəmbər İsrailoğullarına göndərilən elçilərdən biri olub Harun aleyhissəlamın nəslindən gəlir. O, yeni şəriət gətirməmiş, Musanın dinini təbliğ etmişdir. Quranda haqqında heç bir bilgi verilməmişdir. Buna baxmayaraq müsəlmanlar arasında Şemuil kimi tanınmaqdadır.

Quranda Allahın Hz. Davuda verdiyi elm ətraflı açıqlanır. Allah ona Zəburun hissələrini yanıqlı bir səslə oxumağı da öyrətmişdir. Onu əhatə edən kainatın Hz.Davudun səsinə səs verməsi (əks-səda) və ona yoldaşlıq etməsi, Rəbbinə bütün varlığı ilə yönəlməsi, dəmirin ona tabe olması ona verilmiş nemətlərdən-

dir. “(Ya peyğəmbər) Onların dediklərinə səbr et və qüvvətli bəndəmiz Davudu xatırla! Çünki o, hər zaman Allaha sığınan bir kimsə idi” (Sad 38/17).

Hz. Davud yalnız bir kral və peyğəmbər deyil, həm də zikrinə canlı və cansız varlıqların qoşulduğu bir quldur. Onun zikrinə dağlar da, quşlar da qoşulurdu. Müfəssirlərdən bəzilərinin qənaətinə görə Davuddan öncə dağlarda əks-səda yox idi. Və bu əks-səda dağların da Davudun zikrinə qoşulduğuna işarə edir. “And olsun ki, Davuda bir lütf verdik. “Ey dağlar və quşlar onunla bərabər təsbih edin” dedik. Ona dəmiri yumşaltdıq. Salih əməl işləyin. Çünki mən sizin etdiyiniz hər işi görürəm” (Səbə 34/10-11).

Bununla bağlı şifahi ənənədə bir rəvayət söylənir: “Bir xırda şeyi də sən Allahdan gizdiyə bilməzsən. Davud peyğəmbərə Allah-Taala deyir ki, ya Davud, niyə insannardan kanara çəkildin? Deyir ki, kərim Allah, kanara çəkildim ki, məəm dualarımı eşidəsən. Səə dua eliyirəm, onu eşidəsən deyə, təhləndim, qırağa çıxdım. Deyir ki, yen dəriyə. – Peyğəmbərə deyir ha. – Dərədə bir qara daş var. O qara daşı qır, onun içində qurt var, ona bax, sora mənnən danış. Peyğəmbər yenir dəriyə. Görür ki, qara daş ordadı. Qara daşı götürür, bir üzünü qırır. Qıranda içinnən qurt çıxır. Deyir: – Ya peyğəmbər, əyər dərədəki qara daşın içindəki qurdu mən görürəmsə, səni bir milyon əhalinin arasında olsan da, genə görəjəm. Bunu gizdəməh mümkün döyül, genə görükür” (Folklor da bir tarixdir. III Kitab 2012: 36).

Davudla bağlı Quranda verilən qissələrlə yanaşı siyər kitablarında olduqca çox hədis var. Bu hədislərdən onun çox ibadət etdiyini, bir gün oruc tutub, digər gün tutmadığını, öz əlinin zəhməti ilə dolandığını öyrənirik. Hətta hökmdar olmasına baxmayaraq özünün qazancını yediyi söylənir. Bütün bunlardan Quranın təsiri altında yaranan dini inanclarda Davudun qutsandığını, günahkar bir hökmdardan qutsanmış bir peyğəmbərə dönüştüyünü görürük. Quran qaynaqlı dini nağıl və rəvayətlərdə də bu qutsanmışlığın təsiri hiss edilməkdədir.

Davudun Calutla təkbətək döyüşünü nəql edən qissədən başqa Tanahda və Quranda onun bir-birindən şikayətçi olan iki qardaşın problemini həll etməsi qissəsi də verilmişdir. Hər iki kitabdan görüldüyü kimi şikayətçilərin məsələsi paylaşa bilmədikləri qoyunlardır. Buna baxmayaraq Tövrat qissəsində Qurandan fərqli şeylər vardır. Hər şeydən öncə Quran qissəsində Hz.Davud doğrudan da onun qarşısına çıxan şikayətçiləri dinləyərək hökm verir. Tövratda isə şikayətçilərin özləri deyil, onların yerinə şikayəti yəhudilərin tanrısı Yehovanın göndərdiyi peyğəmbər Natan nəql edir. Öncə Tövratdakı qissəyə baxaq. Davud şikayətçilərlə qarşılaşmır, sualı Tanrı adından soruşan Natan adlı peyğəmbərdir: “Rəbb Natanı Davudun yanına göndərdi. Natan onun yanına gəldikdə “Bir şəhərdə biri varlı, o biri kasıb olan iki adam vardı” dedi. “varlının çoxlu qoyunu, inəyi vardı. Kasıbın isə alıb baxdığı bir quzusunun başqa heç bir heyvanı yoxdu. Quzu adamın uşaqları ilə birlikdə böyüdü. Quzu onun yeməyindən yeyir, tasından su içir, qucağında yatırdı. Quzu onun qızı kimi idi. Bir gün varlı adamgilə birisi gəldi. Varlı gələn qonağa yemək hazırlatmaq üçün öz qoyunlarına, inəklərinə qiya bilmədi. Kasıbın quzusunu kəsib qonağa yemək bişirtirdi. Bu varlı adama

çox hirslənən Davud Natana: Yaşayan Rəbbin adı ilə deyirəm ki, bunu edən ölməyi haqq etmişdir” dedi. “Bu haqsız işinə görə quzunun haqqının dörd qatını verməlidir. Bunu eşidən Natan Davuda: O adam sənsən” dedi. “İsrailin Tanrısı Rəbb deyir ki, Mən səni İsrailə kral təyin etdim və Saulun əlindən qurtardım. Sənə ağanın evini verdim, arvadlarını da sənənin qucağına atdım. Bu az olsaydı, sənə daha nələr verərdim. Belə olan surətdə Rəbbin gözündə pis olan bir şey etdin, onun sözünə əhəmiyyət vermədin. Hititli Uriyanı qılıncla öldürdün, ammonluların qılınıc ilə canını aldın, arvadını da özünə götürdün. Bundan belə qılınıc sənənin soyundan sonsuza qədər əksik olmayacaq, çünki mənə ciddiyyə almadın və Hititli Uriyanın xanımını özünə arvad etdin” (II.Samuel 12/1-10).

Quranda isə eyni adlı qissə belədir:

“Davudun yanında şikayətçilərin xəbəri sənə gəlib çatdı mı? O zaman onlar divarı aşib məbədə girdilər. Onlar Davudun yanına daxil olduqda Davud onlardan qorxdı. Onlar dedilər: "Qorxma! Biz iki iddiaçıyıq. Birimiz digərinin haqqını tapdalaşmışdır. Aramızda ədalətlə hökm ver, haqsızlıq etmə və bizə düz yolu göstər! Bu mənim qardaşımdır. Onun doxsan doqquz qoyunu, mənim isə birçə qoyunum var. Bununla belə: "Onu mənə ver!"– dedi və mübahisədə mənə üstün gəldi". Davud dedi: "O sənənin qoyununu öz qoyunlarına qatmaq istəməklə, sənə qarşı haqsızlıq etmişdir. Həqiqətən, şəriklərin çoxu bir-birinin haqqını tapdalayar. Yalnız iman gətirib yaxşı işlər görənlərdən başqa. Onlar isə çox azdırlar!" Bunları dedikdən sonra Davud Bizim onu sınağa çəkdiyimizi yəqinləşdirərək, Rəbbindən özünün bağışlanmasını dilədi və səcdəyə qapanıb tövbə etdi” (Sad 38/21-25).

Bu qissə xalq rəvayətində tamamilə fərqli şəkildə söylənir. Çünki mədəniyyət strukturu özünün modelləşdirici sisteminə uyğun şəkildə var olanı dəyişdirərək özünün təşkil olunma mexanizmasına tətbiq edir. Bunlar hər halda mətadilin ikinci sistemdə modelləşməsindən başqa bir şey deyildir (Bax. Лотман 1967: 463; Лосев 1982: 232).

“İki qonşu olur Davud peyğəmbərin dövründə. Birinin yüzə qədər qoyunu olup, birinin də bir hektar bağı. Bağ üzüm bağıymış. Yarpaqların arasından gecənin bir yarısı tavlardan aşır qoyunnar gedir, o üzüm bağının üzümünü yeyir. Davud peyğəmbərə gəlirlər şikayətə. Süleyman da uşağımış. Davud peyğəmbər buları barışdırmaq istiyir. Deyir ki, qoyunnarının hamısını aparıb verməlisən üzüm sahibinə. Mını Süleyman eşidir. Deyir ki, ata, qoyunnar üzümün yarpağını yeyibdi, kötüyü qalır da. Qoyun sahibi aparsın qoyunu versin üzüm sahibinə, sağsın südünü götürsün, bir də balalarını götürsün. Ana qoyunnarı qaytarsın versin qoyun sahibinə” (Şərrur folklor örnəkləri. I Kitab 2016: 72).

Kitabı Müqəddəslə Quran qissələri və xalq rəvayətindəki Davud və şikayətçilər əhvalatı birində kral Davud mərkəzli, digərində ədalət, elm və doğruluq mərkəzlidir. Tövrət yəhudilərin Tanrısı Yehova ifadəsi ilə bütün insanların ilahından deyil, bir xalqın qəbilə tanrısından söz açmış olur. Quzu məsələsi Davudun işlədiyi çirkin günahı üzə çıxartmaq üçündür. Quranda ibrətlə bərabər Davudun günahına sadəcə işarə var. Quranda Davudun hansı günah işlədiyi açıqlanmaz. Bu günahları biz yalnız Kitabı Müqəddəsdən öyrənirik. Davudun Tövrətə, İncilə və

Qurana görə günahları: Bat Şeva ilə zina etməsi, sonra hiylə ilə Hititli Uriyanı öldürməsi və arvadı Bat Şevayı/Batşebanı alması, 200 adamın başını kəsməsi, 12 peyğəmbər övladını asması və s.dir. Quranda günahın nə olduğunun bildirilməməsinin səbəbləri belə izah edilir. “Quran Davudun işlədiyi günahı söyləmir ki, Allaha sitayiş edən, tövbəsi qəbul edilmiş olan bir peyğəmbər haqqında şübhələr yaransın. Həm də qulların günahlarını yaymamaq, örtmək də bir İslam prinsipidir. Bu hikmətə görə də Davudun günahından tövbə ettiyi deyilir, ancaq günahın nə olduğundan söz açılmaz. Beləliklə, başqasının günahını, keçmişini, xətalarını yaymağın doğru olmadığı, onu örtməyin vacib olduğu, tövbə edənlərin əhv ediləcəyi öyüdü verilir və insanoğlu tövbəyə yönləndirilir” (Ateş 1990: 465).

Süleyman kuş dilin bilir dedilər

Süleyman var Süleymandan içeri

(Yunus Əmrə)

c) Quş dili bilən Süleyman. İslam ənənəsində nəbi, Xristian ənənəsində qanun yaradan böyük kral kimi tanınan Hz.Süleymanın ibrancə adı Şlomo və ya Şelomo (barış gətirən) olub yenə də Qurana görə yəhudi kralı və peyğəmbəri olan Davudun oğludur. Davud İsrail krallığının Talutdan sonra 2-ci, Süleyman isə 3-cü kralıdır. Hz.Süleymanın e.ə. 965-926-cı illərdə (və ya 970-928) təqribən 40 il indiki Fələstində, Ürdündə və Doğu Suriyada hökmdarlıq etdiyi bildirilir. Allahın kitabı Qurana görə quş dilini bilən (mantikül-tayr), küləklərə, heyvanlara, cinlərə, divlərə hökm edən Süleymanın qissəsi, əsasən, Nəml (93 ayədən ibarət 27-ci surə) və Səbə (54 ayədən ibarət 34-cü surə) surələrində nəql edilir. Buna baxmayaraq Süleymanın adı Quranda 16 fərqli ayədə zikr edilməkdədir (Bəqərə 2/102; Nisa 4/163; Ənam 6/84; Ənbiya 21/78, 79, 81; Nəml 27/15, 16, 17, 18, 20, 36, 44; Səbə 34/12; Sad 38/30, 34). Quran da Əhdi-Ətiq kimi onu hökmdar adlandırır, ancaq Quranın məntiqinə görə hökmdarlıqdan daha önəmli olan Hz. Süleymanın elmi, hökm vermə qabiliyyəti və peyğəmbərliyidir: “Süleyman Davudun varisi oldu: “Ey insanlar! Bizə quş dili öyrədildi və bizə hər şeydən bol-bol verildi. Bu həqiqətən açıq-aşkar bir lütfdür” dedi” (Nəml 27/16). Quran onun hökm vermə qabiliyyətinə aid üstüörtülü bir şəkildə toxunursa da (Ənbiya 21/78-79) Kitabı Müqəddəsdə hökm vermə qabiliyyəti gözəl bir qissə ilə nəql edilir. Bu da Kitabı Müqəddəsin qissələri gözəl hekayə, macərə, tarixi fakt kimi verməsi ilə bağlıdır. “İki fahişə qadın kralın yanına gəlib onun önündə durdular. Və qadınlardan biri dedi: “Əfəndim, mən və bu qadın bir evdə yaşayıyıq və evdə bir yerdə olanda bir uşaq doğdum. Və mən doğduqdan sonra üçüncü gün bu qadın da doğdu və evdə yanımızda başqası yox idi, ancaq ikimiz evdəydik. Və bu qadının uşağı gecə ölmüş, çünki qadın bilmədən onun üstünə yatmış. Və gecə yarısı cəriyə yuxuda olanda qalxıb oğlumu yanımdan almış və onu öz qoynuna qoymuş və ölmüş uşağı da mənim qucağıma qoymuş. Mən uşağı əmzirmək üçün səhər qalxanda uşağın öldüyünü gördüm. Ancaq ona diqqətlə baxınca onun mənim oğlum olmadığını bildim.” O biri qadın dedi: “Xeyr, sağ olan mənim oğlumdur və ölən sənin oğlundur.” Birinci qadın dedi: “Xeyr, ölən sənin oğlun və sağ olansa mənim oğlumdur.” Onlar kralın önündə belə deyirlərdi. Və kral dedi: “Biri, bu sağ olan

mənim oğlum və ölən sənin oğlun deyir və o biri də xeyr, ölən sənin oğlun və sağ olan mənim oğlum deyir.” Və kral dedi: “Mənə bir qılınc gətirin.” Və kralın önünə bir qılınc qoydular. Və kral dedi: “Sağ olan uşağı ikiyə bölün və yarısını birinə və yarısını da o birinə verin.” Və uşağı sağ olan qadın krala dedi ki, çünki oğlu üçün ürəyi yanır, “Əfəndim, sağ olan uşağı ona verin, ancaq onu öldürməyin.” O biri qadın dedi: “Nə mənim, nə də sənin olsun, ikiyə bölün.” O zaman kral cavab verib dedi: “Sağ olan uşağı buna verin və onu öldürməyin, anası budur.” Və kralın verdiyi hökmü bütün İsrail eşitdi və kraldan qorxdular; çünki gördülər ki, hökm etmək üçün onda Allah hikməti var” (I.Krallar 3/16-28).

Folklorlaşan qissələrin epik folklor janrları daxilində təhkiyə edilməsi bu anlaşılanların formalaşmasında əsas qaynağın Quran və Siyər-nəbilər, Qisse-i ənbıyalar olduğunu göstərdi. Ancaq Süleyman haqqında bəzi məlumatların Kitabı Müqəddəsdən və digər xristian qaynaqlardan gəldiyi şübhə doğurmur. Hər halda rəvayətləri danışan sadə xalqın Kitabı Müqəddəsi oxuduğunu söyləmək mümkün deyildir. Bu təsirlənmənin, bəzən də Kitabı Müqəddəs qaynaqlı motivlərin folklorlarda görünməsinin səbəbi böyük ehtimalla bir zamanlar məşhur olan Siyər-nəbilər, Ənbiya qissələridir ki, onları tərtib edənlər peyğəmbərlər tarixini yaxşı bilən və hətta Kitabı Müqəddəsdən xəbəri olan oxumuş insanlardır. Xalq rəvayətlərində Süleymanın 700 və bəzən də daha çox arvadının olduğu nəql edilir. Məhz buna görədir ki, Tövratda sadəcə kral olan Süleyman haqqında daha fərqli məlumatlar verilmişdir. Tövratda kral Süleyman atası Davud kimi qadın düşkünüdür. Bu da onun gözdən düşməsinə, yaşlı zamanında başqa ilahlara sitayiş etməsinə səbəb olur: “Süleymanın kral qızlarından yeddi yüz arvadı və üç yüz cariyəsi vardı. Arvadları onu yolundan azdırdılar”. “Süleyman yaşlandıqca arvadları onu başqa tanrıların arxasınca getməklə yoldan çıxartdılar. Süleyman bütün qəlbini Tanrısı Rəbbə həsr etmiş atası Davud kimi yaşamadı”. “Saydalıların tanrıçası Aştotə və ammonluların iyrenc ilahı Molekə sitayiş etdi” (I.Krallar 11/1-5).

Quran Bəni-İsrail peyğəmbərini hətta öz milləti olan yəhudilərin dediklərindən də qorumaq üçün belə deyir: “(Yəhudilər) Süleymanın səltənətinə dair şeytanların dediklərinə uydular. Süleyman (bu kitaba uymadığı üçün) kafir olmadı, ancaq şeytanlar sehri və Babilədə Harut və Marut adlı iki mələyə göndərilənləri insanlara öyrədərək kafir oldular” (Bəqərə 2/102). Bu fərq heç də yəhudilərin Süleymanı sevməmələri mənasına gəlməz, əksinə Süleymanın məbədi yəhudilər üçün ən müqəddəs dini və milli mərkəzdir və Süleyman da onların qürur mənbəyidir. Ancaq hər nədənsə Əhdi-ətiq Süleymanı savabları və xətaları ilə qəbul edir. Hətta Tanaha¹ görə Kudüs və ya ibrancə Yerusə-

---

¹ Yəhudiliyin qutsal mətnləri, yazılı və şifahi deyə iki qismə ayrılır. 1) Yazılı qutsal mətnlər, Əhdi-ətiq (əski əhd) adı ilə bilinən və yəhudilərin Tanah adlandırdıqlarıdır. Tanah Tövrat (Tora), Peyğəmbərlər (Neviim) və Kitablar (Ketuvim) bölümlərindən ibarətdir. Tanah bu üç bölümün ibrancə adlarının baş hərflərindən yaranan bir qısaltmadır. Bu bölümlər 24 kitabdan ibarətdir. Xristianların əlindəki Tanah isə 39 kitabdan ibarətdir. Bu fərqlilik Tanahdakı kitabların təsnifinə görədir. Tanahı əski əhd (Old Testament) adı ilə qutsal kitabları arasına alan Xristianlıq öz teolojisinə görə bu kitabı yenidən düzənləmişdir. Yəhudilərin əlindəki Tanah Tarihler (Divrey Hayamim) adı verilən kitabla, Xristianların əlindəki Tanah isə peyğəmbər Malakinin kitabı ilə

layim/Yeruşalim qutsal şəhərdir və bu şəhərdəki Süleyman məbədi həm dini, həm siyasi mərkəz durumundadır (Hasanoğlu 2015: 126). Yəhudi ənənəsinə görə Yeruşalim dünyadan daha öncə yaradılmış səmavi şəhərdir və yer üzərinə də göydən endirilmişdir (Yığıtoğlu 2011: 149-150).

Bu məqalədə Kitab-i Müqəddəs, Quran və xalq rəvayət və nağıllarında Süleyman əhvalatı mətnlərarası (şifahi-yazılı-şifahi) metodla araşdırıldığından folklorlaşan qissələr birbaşa Quran-i Kərimdəki qissələr deyil, Ənbiya qissələri və Siyəri-nəbilərdir. Quranda Hz.Süleyman qissələrindən ən məşhur olanı və bir neçə aspektdən fərqli mistik izahlar çıxarıla biləcək olanı Səbə qissəsidir. Səbə hökmdarı ilə Süleyman arasında baş verən əhvalatlar Quran referans alınmaqla başqa dini qaynaqlarda az və çox dərəcədə fərqli anlatılara səbəb olmuşdur. Quranda bu qissə qısa şəkildə belədir:

“Süleyman quşları gözdən keçirərəkən "Həyə görə Hüdhdü görmürəm? Yoxsa bir yerə yoxmu oldu? Mənə bir dəlil gətirməlidir, yoxsa ona ya ağır cəza verərəm, ya da onu kəsərəm" dedi. Çox keçmədən Hüdhdü gəlip Süleymana: “Sənin bilmədiyən bir şeyi öyrəndim. Sənə Səbadan doğru bir xəbər gətirmişəm. Mən onlara padşahlıq edən bir qadın gördüm. Ona hər şey verilmişdir. Onun çox böyük bir taxtı vardır.” “Mən onun və tayfasının Allahı qoyub günəşə sitayiş etdiklərini gördüm. Göylərdə və yerdə pünhan olanı aşkara çıxardan, onların gizlində və aşkarda etdikləri hər şeyi bilən Allaha səcdə etməsinlər deyə Şeytan əməllərini onlara gözəl göstərmiş, onları yoldan sapdırmışdır. Buna görə də haqqın yolunu tapa bilmirlər.” O böyük ərşin Rəbbi olan Allahdan başqa heç bir Tanrı yoxdur!” Süleyman dedi: “Baxaq görək doğru deyirsən, yoxsa yalançısən! “Mənim bu məktubumu aparıb onlara at, sonra yaxın bir yerə çəkilib dur, bax gör nə cavab verəcəkdir!” “Səba hökmdarı Süleymanın məktubunu alıb oxuyandan sonra dedi: “Ey əyanlar! Mənə çox hörmətli bir məktub göndərildi.” “O məktub **Bismillahirrahmanirrahim deyə başlayan və mənə qarşı baş qaldırmayın və təslim olaraq gəlin deyən Süleymandan göndərilmişdir dedi.** “Ey əyanlar! Bu iş barəsində mənə rəyinizi bildirin. Mən sizinlə məsləhətləşməmiş heç bir iş görə (höküm verən) deyiləm!” **dedi.** “Onlar dedilər: “Biz böyük bir qüvvət və qüdrət sahibiyik. Hökm sənindir. Nə əmr edəcəyinə bax!” **Məlikə** dedi: “Hökmdarlar bir ölkəyə girdikləri zaman onu xarabazara çevirər, xalqının böyüklərini də zəlil

---

bitir. Yəhudi qutsal kitabı Tanah, üç qrupta toplanan 24 kitabdan ibarətdir. Tora grubu Təqvin, Çıxış, Levililər, Sayılar, Təsniyə adlı beş kitabdan ibarətdir. Neviim qrupunda 8 kitab var. Həcim baxımından uzun olan ilk yeddi kitab (Yehoşua/Yuşa, Hakimlər, Samuel, Krallar, Yeşa‘yahu/İşaya, Yeremya, Hezekiel) müstəqil kitab kimi sayıldığı halda 12 peyğəmbərin (Hoşea, Yoel, Amos, Ovadiya, Yunus, Mika, Nahum, Habakkuk, Tzefanya, Hagay, Zekeriya, Malaki) kitabları qısa olduqları üçün bir yerə gətirilərək bir tək kitab sayılmışdır. Ketuvim qrupunda isə 11 kitab var: Tarixlər, Təhillim/Məzmurlar, Eyüp, Mişle/Süleymanın Məsəlləri, Rut, Neşidələr Neşidəsi, Kohelet/Vaiz, Eha/Ağıtlar, Ester, Daniel, Ezra-Nehemya.

2)Şifahi mətnlər (Şifahi Tora), Mişna ve Gemaradan ibarətdir. Mişna Tövrətin, Gemara Mişnanın şərhidir. Gemara, Mişna mətnini də içinə aldığı üçün ümumi şəkildə Talmud adı ilə bilinir. Mişna və Gemaradan ibarət Talmuda “Şifahi Tora” deyilir. Bunlara şifahi deyilməsinin səbəbi ilk vaxtlar yazıya keçirilməyib şifahi şəkildə nağıl edilməsidir.

edərlər. Onlar məhz belə hərəkət edərlər.” “Mən onlara bir hədiyyə göndərəcəyəm; görüm elçilər nə ilə qayıdacaqlar!” **dedi.** Elçibaşı məlikənin hədiyyələri ilə Süleymanın yanına gəldikdə o dedi: “Siz mənə mal-dövlətləmi yardım edirsiniz? Allahın mənə verdiyi sizə verdiyindən daha yaxşıdır. Amma siz öz hədiyyələrinizlə sevinirsiniz.” “Durma, onların yanına qayıt! And olsun ki, gücləri çatmayacaq bir ordu ilə üstlərinə gedib onları öz yurdundan zəlil və xar vəziyyətdə çıxardırıq!” dedi. Süleyman: “Ey əyanlar! Onlar müsəlman olaraq yanıma gəlməmiş hansınız onun taxtını mənə gətirə bilər?”, dedi. “Cinlərdən olan bir ifrit dedi: “Sən yerindən qalxmamış mən onu sənə gətirərəm. Mən bu işi görməyə çox qüvvətliyəm, etibarlıyam!” dedi. “Kitabdan bir qədər xəbəri olan birisi dedi: “Mən onu sənə bir göz qırpımında gətirərəm!” Süleyman taxtı yanında hazır durmuş görüncə dedi: “Bu, Rəbbimin lütfündəndir. Məni imtahana çəkdiyi üçündür ki, görək şükr edəcəyəm, yoxsa nankor olacağam! Kim şükr etsə, yalnız özü üçün şükr edər; kim nankor olsa, (bilsin ki) həqiqətən, Rəbbim möhtac deyildir, kərəm sahibidir!” Şükr edən ancaq özü üçün şükr etmiş olur; ancaq nankorluq edən bilsin ki, Rəbbim müstağnidir, kərəm sahibidir” dedi. Süleyman: “Onun taxtını tanınmaz hala salın, görək onu tanıyacaq, ya yox?!” dedi. Məlikə gəldikdə ona: “Taxtın bu cürdürmü?” deyildi. O da: “Sanki odur!” deyə cavab verdi. “Bizə ondan daha öncə elm verilmiş və biz müsəlman olmuşduq!” Allahdan başqasına tapınması o qadına Allaha ibadət etməyə mane olmuşdu! Çünki o, kafir bir tayfadan idi.” “Ona belə deyildi: “Saraya daxil ol!” Sarayı gördükdə onu dərin bir gölməçə hesab etdi və ətəyini qaldırdı. Süleyman: “Bu büllurdan tikilmiş bir saraydır!” dedi. Məlikə dedi: “Ey Rəbbim! Mən özümə zülm etmişdim. Mən artıq Süleymanla birlikdə ələmlərin Rəbbi olan Allaha təslim oldum!” (Nəml 27/22-44).

Folklorda bu qissə daha çox “Süleyman və Bilqeyis” adlı əfsanəyə dönüşmüşdür:

“Süleyman peyğənbər cannıların, quşların peyğəmbəriymiş. Elə bil ki, onlar öfdesindəymiş. Cinnilərdə Bilqeyis addı bir arvat varmış. Hə, indi bı isdiyir Bilqeyisi ala özünə. Quşdar, cinnilər deyir ki, onun canı mal kimi tüklüdü. Onnan sonra, ağılsızdı, nəə alırsan bı arvadı. Hə, indi bı gedir hənki quşlara kağız verir ki, mını apar qoy Bilqeyisin taxtın altına, quşdar getmir. Vındıtıvut – bı şanapıq deyir ki, mən gedərəm. Kağızı alır dimdiyinə, aparır. Qapını qulluxçular açanda arvat yatmışımı. Qapını açır, gedir kağızı qoyur qadının yasdığının altına, qayıdır gəlir. Gəlir deyir ki, ya peyğənbər, apardım verdim.

Bir də o cinnilərə deyir ki, gedin onun taxtının qılçalarını dəyişdirin. Onu elə həylə taxdının üsdündə götürün gəlin. İndi mının aqlını yoxluyur ki, görüm nətərdi. Gətirir əvinin də birinin içini şüşə eliyir, altınan da su boşduyur. Deyir ki, indi mının aqlın yoxluyajam. Cinnilər mının qılçalarını dəyişdirir, elə həylə taxdını götürür gəlir. Bı heç uyanmır. Gətirir əvə qoyur. Arvat durur ənə-bənə baxır, deyir ki, bı ev mənim dəyil. Bı taxt mənimdi, amba qılçaları mənim dəyil. İndi kişi – Süleyman peyğənbər deyir ki, billar maa həylə kələk gəlirmişdər. İndi mının qılçasına-zadına da baxmağ isdiyir. Bı şüşəli yerdən gedəndə tumanını qaldırır, çərmiyir. Elə bilir sudu. Onnan sohra həylə görür kü, aqlı da özündədi,

hər şeyi yaxşıdı. Mımı elə yalannan deyirmişdər. Hə, şanapipiyin həylə zadın eşitmişəm” (Folklor da bir tarixdir. III Kitab 2012: 39-40).

Yazılı qutsal mətnin xalq təhkiyəsində bir çox dəyişikliyə məruz qalması Süleyman haqqında qissələrdən hər hansı birinin əfsanəyə, dini rəvayətə və nağıla dönüşməsi və fərqlərin ortaya çıxması qissələrin folklorlaşması prosesində funksional dəyişmələrə məruz qalması ilə bağlıdır.

Quranda verilən və xalq arasında da məşhur olan qissələrdən biri də Süleymanla qarışqa arasında keçən hadisədir. Quranda bu qissə çox qısamdır: “Bir gün Süleymanın cinlərdən, insanlardan və quşlardan ibarət olan ordusu toplandı. Hamısı bir yerdə gedirdilər ki, nəhayət gəlib qarışqaların olduğu bir vadiyə çatdılar. Qarışqaların padşahı dedi: “Ey qarışqalar! Yuvalarınıza girin, Süleymanın ordusu özləri də bilmədən sizi ayaqları altında basıb əzməsinlər.” Süleyman onun sözünü eşidib güldü və: “Rəbbim! Mənə və ata-anama verdiyin nemətə şükr edəcək bir iş görməkdə mənə qüdrət ver. Rəhmətinlə məni əməli saleh qullarımdan et” dedi” (Nəml 27/17-19).

Azərbaycan folklorunda “Süleyman peyğəmbərnən qarışqa” adlı dini rəvayətdə isə deyilir: “Süleyman peyğəmbərə Allah-Taala nə qədər var verdisə, ona minnət qoymadı. Amma elm verəndə dedi:

– Sənə minnət qoyuram. Yanı elmini Allah yolunda istifadə elə.

Süleyman peyğəmbər bütün quşların dilini bilirdi, bütün canlıların dilini bilirdi. Həzrəti Süleymannan bir dəfə soruşullar ki, ya Süleyman, sən bu qədər tədbiri, ağılı hardan örgəndin?

Deyir:

– Birinci, Allahım verdi, ikinci, qarışqadan örgəndim.

Deyir:

– Qarışqadan nətər örgəndin?

Deyir:

– Bir dəfə qoşunnan filan məmləkətdən filan məmləkətə gedirdih. Vadidən keçəndə gördüm qarışqaların başçısı ətrafındakılara deyir ki, ayə, Süleyman peyğəmbərin qoşunu gəlir, birdən bilməz sizi ayaxlıyar, yuvalarınıza girin. Elə hadisələr var ki, ordan çıxıf “mən iyidəm” deyif sinəni qabağa verməhnən bir iyiddih olmur. Orda da tədbir lazımdı. Yəni burda Süleyman peyğəmbər deyir ki, mən ağılı o qarışqanın dediyinnən örgəndim ki, öz ətrafına başa saldı ki, bilə-bilməz, qoşun sizi ayaxlıyar, öz yerinizə çəkilin (Qarabağ: Folklor da bir tarixdir. II Kitab 2012: 39).

Süleyman həm Batıda, həm də Doğuda məşhur olan İsrailoğlu peyğəmbərlərindəndir. Hətta Uzun Firdevsi “Süleymanname-i Kəbir” adlı bir əsər də yazmışdır. Burada Süleyman qissələrindən başqa çoxlu rəvayətlər də vardır. Hətta başqa müəlliflər alleqorik məsnəvi və mənsur rəvayətlər də qələmə almışlardır. Bundan başqa yazılı ədəbiyyatda Süleyman qissələrinə yüzlərlə işarələr vardır (Daşdemir 2015).

Dini hekayələrdə Süleymanla qarışqa haqqında başqa bir əfsanə də vardır. “Yenə bir gün Süleyman peyğəmbər bir qarışqaya bir illik yeyəcəyinin

miqdarını soruşur. Qarışqa da “bir buğda dənəsi yeyirim” deyə cavab verir. Cavabın doğru olup olmadığını yoxlamaq üçün Süleyman peyğəmbər qarışqanı bir şüşənin içinə qoyur. Yanına da bir buğda dənəsi qoyaraq nəfəs alacaq qədər şüşənin ağzını açıq qoyur. Ondan sonra da bir il gözləyir. İl tamam olunca şüşəni açdığında bir də baxır ki, qarışqa buğdanın yarısını yeyib, yarısını da saxlamışdır. Maraqlanaraq soruşur ki, nəyə görə yeməyib. Hz.Süleyman qarışqaya buğdanın hamısını nə üçün yemədiyini soruşur. Qarışqa da, “daha öncə mənim yeyəcəyimi Uca Allah (cc) verirdi. Mən də O’na arxayın olaraq buğdanın hamısını yeyirdim. Çünki O, mənə heç vaxt unutmaz və yaddan çıxartmazdı. Ancaq bu işi sən üzərinə alınca bu aciz bir insandır, deyə sənə inandımadım. Bəlkə mənə unudub yeyəcəyimi yaddan çıxarır. Ona görə də bir illik yeyəcəyimin yarısını yedim, yarısını da o bir ilə saxladım” deyə cavab verdi. Bu dini hekayə dini rəvayətlərdə aşağıdakı formaya bürünmüşdür. “Bir atdı qarışqa gedir, bir dənə buğda aparır ağzında.

Deyir:

– Ey qarışqa, bu bir buğdanın çəkisi sənə özünən ağırdı, sən bunu neynirsən?

Deyir:

– Bu bir buğdanın onda bir hissəsi mənə bir ilimin azuqəsidir. Mən bunu aparıram.

Deyir:

– Belədisə, sən bir buğdanı neynirsən? Deyir:

– Elə vaxt ola bilər ki, mən bu bir buğdanı tapıb apara bilmərəm. İndi bu buğdanı aparıram ki, gələcək yeddi ilim üçün ehtiyatım olsun. Bir buğda mənə yeddi ilimin azuqəsidir. Süleyman peyğəmbər bunu götürüb qoyur bir qutuya, para da buğda qoyur. Deyir:

– İndi görüm bu buğda bir ilə bəs edərmi?

Bir ildə qarışqa para buğdanın parasını da yemir. Deyir ki, həqiqi də Allah-Taalanın möcüzəsinə bax ki, bunun ortasının incəliyi sap qədərdir, bu, bir ildə bir buğdanın dördtə bir hissəsini yeyirdi” (Qarabağ: Folklor da bir tarixdir. II Kitab 2012: 39-40).

Süleymanın ölümü qissəsi həm Tövrətdə, həm də Quranda fərqli məqsədlərlə təhkiyə edilir. Bu fərqlilik məzmununda da özünü göstərir. Süleymanın ölümündən sonra oğlu Rehavam ölkəni idarə edə bilmir. Onun krallığına həm İsrailoğulları, həm də digər xalqlar qarşı çıxırlar. Nəhayət, krallıq Yahuda və İsrail adı altında ikiye ayrılır. Ağsaqqalların nəsihətini qəbul etməyən kral Rehavam, əksinə gənclərin məsləhəti ilə xalqla daha sərt rəftar edir. “Atamın sizə taxdığı boyunduruğu daha da ağırlaşdıracağam. Atam sizi qırmancla yola gətirdisə, mən sizi əqrəblərlə yola gətirəcəyəm”. Bunu gören İsraililər evlərinə qayıtdılar və “Rehavam da yalnız Yahuda şəhərlərindəki İsraililərin kralı oldu” İsraililər anqaryaçı başını öldürdükdən sonra Rehavam savaşa arabasına minərək Yerusəlimə qaçdı (II.Krallar 10:13-19). Kitabı Müqəddəs İsrailoğulları kralının fiziki ölümünü və Davud soyunun hakimiyyəti itirdiyini tarixi məxəz

kimi verməkdədir. Və buradan Süleymanın xalqı boyunduruq altında saxladığı, qırmancla yola gətirdiyini də öyrənmiş oluruq.

Süleymanın ölümü haqqında Quranda deyilir: “Süleymanın ölümünə hökm verdiyimiz zaman, onun ölümünü onlara (cinlərə) ancaq Süleymanın əsasını yeyən bir ağac qurdu xəbər verdi. (Süleymanın əlini dayadığı əsa sınıandan sonra) o (ölmüş vəziyyətdə) yerə düşdükdə cinlərə onun ölümü bəlli oldu. Əgər cinlər qeybi bilsəydilər, alçaldıcı əzab içində qalmazdılar” (Səba 34/14). Quranda məqsəd Allahdan (cc) başqa heç kimin qeybi bilmədiyini Süleyman misalı ilə göstərməkdir.

Toplanan dini rəvayətlərin, hətta dini nağılların çoxu Süleymanın ölümü haqqındadır. Bu mövzu Süleyman qissələrindən xalq içində ən çox variantı olanıdır. Süleymanın əsasına söykənərək ölməsi Tövrat mənşəli qissədir ki, folklorda özünəməxsus şəkildə işlənmişdir. Süleymanın ölümü ilə bağlı qissənin dini rəvayət, mif, nağıl variantlarında var olması ölümün sirliliyi, bu sirliliklə verilmək istənən mesajı göstərir.

“O Süleyman peyğəmbərin, deyir, barmağında üzüyü varmış. O Süleyman peyğəmbərin canını ala bilmirmişdər. Bir günnəri bulağın başında gözəl bir məleykə qız bına sataşır. Qız bına deyir ki, o üzüyü çıxardır mana verərsən? Deyir: – Hə, niyə vermirəm. Gətirir üzüyü çıxardanda Əzrayıl boynunu kəsir. Süleyman da bına – Əzrayıla deyir ki, canımı alırsan, gəl gedəh oday, o ağacın altında alginən. Süleyman peyğəmbər deyir bını. Deyir: – O nədən ötüridi? Deyirdi ki, onnan ötüridi ki, bırdan ora getməh də, işıxlı dünyaya baxmax da şahaddıxdı. Onun üçün onnan qalır ki, Süleymana qalmıyan dünya kimə qalajax” (Qarabağ: Folklor da bir tarixdir. I Kitab 2012: 66).

Süleyman qissəsinin xalq ədəbiyyatında dini rəvayət, əfsanə və nağıl variantları vardır. Məsələn, onun arvadının sözü ilə quş tükündən saray tikdirməsi Tövrat mənşəlidir və xalq ədəbiyyatında “Quş sümüyündən ev” adlı nağıla çevrilmişdir. Nağılda Süleyman peyğəmbərlə bayquş arasında olan dialoq üç sual, üç cavab formasındadır: “Süleyman peyğəmbər bayquşa deyir ki, sənən üç söz soruşajam, əyər dedin, canını qurtardın, demədin elə səni də öldürəjəm.

Deyir:

– Hə... Nolar.

Deyir:

– De görüm, dünyada gedəjəh çoxdu, gələjəh?

Deyir ki, gedəjəh. Deyir:

– Niyə?

Deyir ki, gedəjəh gedirdi, gələjəh gedəjəh. Deyir:

– De görüm, dünyada abadan çoxdu, xaraba?

Bayquş cavab verir ki, xaraba. Deyir:

– Niyə?

Deyir:

– Xaraba xarabadı, abadannar da xaraba olajax.

Deyir:

– De görüm, dünyada arvad çoxdu, kişi?

Deyir ki, arvad. Deyir:

– Niyə?

Deyir:

– Sənin kimi arvad sözünə baxan kişilər də arvadı elə” (Qarabağ: folklor da bir tarixdir. I Kitab 2012: 211)

Süleymanın üzük əhvalatı rəvayətinin onlarla variantı var. Hamısının məzmunu belədir ki, dünya çox Süleymanları yola salıb, Süleymana qalmayan dünya sənəmi qalaçaq və s. Burada metaforik olaraq dünyanın qoca qarı, üzüyün insan ömrü olduğu göstərilir. “Süleyman böyüh şah olub. Süleyman böyüh hörmətdi peyqümbər olubdu. O, avı bərk sevən adam olub. Süleyman atı minir, gedir meşiyə, av eləməyə. Böyük şahdı. Baxır ki, bir qadın çeşmədə çimir. Çıxır üstə. Üstə çıxanda bı deyir ki, ya Süleyman, mən naməhrəməm saa. Məni bu dəridə sən görüpsən. Mən əhd eləmişdim, saa ərə gəlməliyəm. Əmə hələ ki naməhrəməm. Üzüü tut oyana, paltarımı geyinim. Sora gəti üzüyü sal barmağıma, olum sənin həyat yoldaşın. Süleyman üzünü çəvirdi. Bı geyinəndən sora öz barmağından çağartdı üzüyü, saldı qızın barmağına. Qız çəhdi atdı çeşmiyə. Dedi ki, ya Süleyman, üzüyü tap. Bı üzüyü axtaranda əlinə bir xışma üzüh gəldi. Hammısının üstündə Süleyman. Dedi ki, özünküü seş götü. Süleyman baxdı ki, hamısı eyni formada. Hammısının da üstündə Süleyman. Üzüyünü tapammadı. Dedi ki, bax gör o gələn kimdir? Süleyman belə dönəndə qız pərvazlandı, uşdu getdi. Göydən dedi ki, ya Süleyman, mən dünyayam. Sənin kimi o qədər Süleymanlar gəlip ki dünyüya, məni ala bilməyib. Sən də axırncı Süleymansan. Sən də ala bilməzsən” (Şərr folklor örnəkləri. I Kitab 2016: 73-74).

Bununla bərabər qissələrdə olmayan ancaq dini rəvayət kimi çox yayılan “Süleymanla ahular”, “Süleyman və Rüstəm Zal”, “Küləkdən qorxan peyğəmbər”, “Qoyun qarnınız tox, gözünüz ac olsun”, “Süleyman və kirpi”, “Süleyman müsəlləyə çıxır”, “Süleyman peyğəmbərin təəssüfü” və onlarca variantı olan Dünya çox Süleymanları yola salıb, Süleymanın üzüyü, Süleymanın ölümü kimi Qurandan və təfsirlərdən gələn deyimlərin rəvayətləşməsi, nağıllaşması Bəni-İsrail kralı və peyğəmbəri Süleymanın folklor ömründən xəbər verir. Bunlardan birini örnək kimi verməklə Süleyman haqqındakı çoxsaylı dini rəvayətlər mövzusunı bağlayaq. “Süleyman peyğəmbərə cənnətdən alma gətirillər. Deyillər ki, o almanı yesə, əbədi yaşıyassan. Süleyman peyğəmbər də çox götür-qoy edir. Bunu hammıdan soruşur. Hammı deyir ki, ye, əbədi yaşa. Deyir ki, yox, mən bunu bütün heyvannardan soruşmalıyam. İnsanlar deyir ki, ye, yaşa əbədi. Heyvannar da, hamısı deyir ki, əlbətdə, məsləhətdi ki, almanı yeyəsiniz, yaşıyasız əbədi. Ancax Süleyman peyğəmbərin çağırışına kirpi gəlmir. Kirpi məsələdən hali olur. Deyir ki, bilirəm əşi, məni bı işdən ötrü çağırır. Mənim də beynimə batmır da, getmirəm. Deməh, gəlmədiyinə, Süleyman peyğəmbər atı göndərir kirpinin dalınca. Kirpi deyir, mən bilirəm səni niyə göndərip. Getmirəm. Hə, at gəlir. Süleyman peyğəmbərə deyir ki, gəlmədi kirpi. Peyğəmbərin acığına gəlir. Peyğəmbər qəzəblənir, bu dəfə iti göndərir. Deyir ki, get onu gəti. İtin yanına kirpi düşüb gə-

lir. Gəlip deyir ki, eşidirəm. Deyir ki, sən əvvəlcə mənim sualıma cavap ver görüm, mən o məğrur heyvanı hörmət əlaməti olaraq göndərmişdim sənə dalınca. Sən atın sözüynən gəlmədin. Sora mən sənə qəzəpləndim, o əzazil heyvanı, iti göndərdim ki, səni it gətirə. Sən də itin sözüynən gəldin. Bu sualıma cavap ver, aydınlaşdır sora. Kirpi deyir ki, atı mən də tanıyıram, bilirəm ki, at yaxşı heyvandı. Mən getmədiyim üçün mənənin düşmənçilik aparmaz. Məni siz niyə çağırırsız bilirəm. Mənim beynimə batmadı o. Ona görə gəlmədim. Hə, ancaq itin sözüynən gəldim. İtin sözünnən ona görə çıxmadım ki, it elə heyvandı ki, mənənin düşmənçilik aparacaydı ömrü boyu. Ona görə itin yanına düşdüm gəldim. O ki qaldı almanı yeməyizə, əgər, bütün nəsil-nəcabətizin gözüzn qabağında ölməsini görməh istiyirsizsə, dözə biləssizsə, almanı yeyin. Nəvə-nəticələrin, uşaqların gözüzn qabağında ölümünə dözə biləssiz? Deyir ki, yox, dözəmmiyəciyəm. Ona görə deyir ki, məsləhat deyil almanı yeməyin. İlahinin sənə verdiyi ömrü yaşa, bəsindi” (Şəhur folklor örnəkləri. I Kitab 2016: 72-73).

Təhkiyə dilinin fərqliliyi Kitabı Müqəddəsə, Quranı Kərimdə və xalq yaradıcılığında həm eyni qissənin variantlaşmasında, həm də yenilərinin yaranmasında özünü göstərir. Fərq eyni şəxsiyyət olan Süleymana üç yaradıcılıq ənənəsinin yüklədiyi anlama bağlıdır.

d) Sonuc. Bəni-İsrail peyğəmbərlərindən iki ata-oğul kral-peyğəmbər haqqındakı qissələr həm Kitabı Müqəddəs, həm də Quran qaynaq götürülərək araşdırıldı. Xalq ədəbiyyatında bu qissələr dini rəvayətlərə, əfsanələrə, nağıllara dönüşərək söylənir və xalqın Davud, Süleyman qavramı ilə İbrahimi dinlərin Davud və Süleyman qavramlarının fərqli olduğu görülür. Əsas fərqlərdən biri İsrailoğullarının dini inancına və Kitabı Müqəddəsin məlumatlarına görə günah işləyən bir kralın Quranda günahı varsa da, tövbə edərək təmizlənmiş qutsallıq dairəsinə alınmış kral peyğəmbər olmasına görədir. Bu isə yəhudi qaynaqlarındakı qissələrin mənasının açıq şəkildə və bilərəkdən dəyişdirilməsidir. Bir digər fərq hər iki dini ənənədə qissəsi olmayan bir çox əhvalatın nağıl və rəvayətlərdə bu iki kral-peyğəmbər adına bağlanmasıdır. Çünki Quran kimi dini rəvayətlərin də ibrət, nəsihət vermək üçün söyləndiyi məlumdur. Bir çox xırda elementlərə diqqət etmədən “qissələrdəki ana mesajları gözdən qaçırmayaq. Qissələrdəki qapalı məsələləri ancaq Quranın bildirdiyi, qeyb bilgisinin sərhədləri içində ələ almalı, bu məsələlərin “qissəçilik” və ya İsrailiyyatdan qaynaqlanan xəbərlərlə şərh etməməliyik. Özəlliklə qissələri tarixi detallara həbs edərək vaxt itirməyək. Çünki bilirik ki, bu cür bir cəhd bizə haqdan heç bir şey qazandırmayacağı kimi, gördüyümüz iş də qeybi daşlamaqdan başqa bir şey olmayacaqdır (Duman 1993). Bu qənaət dini baxımdan doğru olsa da, qissələrin folklorlaşması və ya xalq rəvayətləri şəklində variantlaşması baxımından heç bir önəm daşımamaqdadır. Xalq rəvayətlərində, nağıllarında qissələrə girən əlavə mövzular İsrailiyyat baxımından həm siyərlərə, həm qisas-ı ənbiyalara və oradan da sözlü kultüərə daşınmışdır. Çünki peyğəmbər qissələrinin xalq arasında mövcud olan rəvayətləri, nağılları yazıdan sözə çevrilən folklor materiallarının ikinci modelləşdirici sistem kimi funksiyası ilə önəmlidir.

ƏDƏBİYYAT

Quran Surələri: 2. Bəqərə, 3. Ali İmran, 4. Nisa, 5. Maidə, 6. Ənam, 8. Ənfal, 11. Hud, 12. Yusuf, 17. İsrə, 21. Ənbiya, 27. Nəml, 30. Rum, 34. Səbə, 37. Səffat, 38. Sad, 48. Fəth

Kitabı Müqəddəs: Hezekiel, I.Krallar, II.Krallar, I.Samuel, II.Samuel, Təqvin, Yeremya

Ateş Süleyman (1990). Yüce Kur'an'ın çağdaş tefsiri. C.VII. İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları

Azərbaycan folkloru antologiyası XVI Kitab. Ağdaş folkloru. Toplayan: İ.Rüstənzadə. Bakı: Səda, 2006

Blenkinsopp Joseph (1996). A history of prophecy in Israel. Louisville: Westminster John Knox

Çinar Safi (2014). Kur'anı Kerim ve Kitabı Mukaddes'te Hz.Davut anlatımı - Farklılıklar ve özgün noktalar açısından bir karşılaştırma. Yüksek lisans tezi. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı. Çorum

Daşdemir Özkan (2015). Davutoğlu Süleyman Hikâyesi - Metinlerarası bir okuma -, Erzurum: Fenomen yayınları

Duman Cengiz. "Tebliğ Sürecinde Kur'an Kıssaları", Haksöz Dergisi, Sayı: 30, Eylül 1993

Gündüz Şinasi (1998). "Kur'ân kıssalarının kaynağı Eski Ahit mi?", IV. Kur'ân Sempozyumu. Ankara: Fecr Yayınları

Harman "Dâvûd", Dislam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, C.9

Harman Ömer Faruk (1995). "Yahudilikte peygamberlik ve peygamberler", İslam Tetkikleri Dergisi, IX, 127-161

Hasanoğlu Eldar (2015). "Tanah'a Göre Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci" Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 24, 2015/2

Hasanov Eldar (2014). "Yahudilikte peygamberlik ve peygamberler", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. Cilt: 3, Sayı: 4, s.676-695

Kaufmann Yehezkel (1977). History of the religion of Israel IV: from the Babylonian captivity to the end of prophecy. New York: Ktav

Kılıç Sadık (1994). "Tarih felsefesi açısından kıssalar", I. Kur'ân Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, s.87-98

Kreisel Howard (2001). Prophecy: the history of an idea in medieval Jewish philosophy. Dordrecht: Kluwer

Qarabağ: Folklor da bir tarixdir. I Kitab (Ağdam, Füzuli, Ağcabədi, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Laçın və Kəlbəcər rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). Toplayanlar: İ.Rüstənzadə, Z.Fərhadov. Bakı: Elm və təhsil, 2012

Лотман Юрий Михайлович (1967). "О метаязыке типологических описаний культуры" Труды по знаковым системам. Вып. 4. Тарту: Издательство Тартуского университета

Лосев Алексей *Фёдорович* (1982). Знак. Символ. Миф. Москва: Изд. Моск. Университета

Qarabağ: Folklor da bir tarixdir. II Kitab (Bərdə və Ağcabədi rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). Toplayanlar: Ə.Əsgərov, İ.Rüstənzadə, T.Orucov, Z.Fərhadov. Bakı: Elm də təhsil, 2012

Qarabağ: Folklor da bir tarixdir. III Kitab (Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Tərtər, Qubadlı, Zəngilan, Kəlbəcər, Laçın və Şuşa rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). Tərtib edən: İ. Rüstənzadə. Bakı: Elm və Təhsil, 2012

Sinanoğlu Mustafa (1995). Kitab-i Mukaddes ve Kuranı Kerimde nübüvvet, MÜİF, yayınlanmamış doktora tezi

Şengül İdris (1994). Kur'ân kıssaları üzerine. İzmir: Işık Yayınları

Şengül İdris (1998). “Kur'ân kıssalarının tarihî değeri”, IV. Kur'ân Sempozyumu. Ankara: Fecr Yayınları, s.169-184

Şərur folklor örnəkləri. I Kitab. Toplayanlar: M.Kazimoğlu (İmanov), F.Qasimova, G.Canməmmədova, F.Kərimova. Bakı: Elm və təhsil, 2016

Tanyu Hikmet (1976). Tarih boyunca yahudiler ve türkler, İstanbul: Yağmur yayınları

Yığıtoğlu Mustafa (2011). Yahudilikte Tanrının yeri: (Semavi mabed), İstanbul: Bayem

Zeynallı Hənəfi (2005). “Azərbaycan nağılları haqqında”, Azərbaycan nağılları. Tərtib edəni: H.Zeynallı. I c. Bakı: Şərq-Qərb

Zimmerli Walther (1965). The law and the prophets: a study of the meaning of the Old Testament. Oxford: Basil Blackwell